

Week 46 – de Vrije Gemeente

In de negentiende eeuw ontstonden er in de maatschappij modernistische stromingen die de stormachtige ontwikkeling van de natuur- en menswetenschappen een plek in de samenleving wilden geven. Dat gold voor de politiek waar het liberalisme en het socialisme zich een plaats veroverden, dat gebeurde op de universiteiten en dat gebeurde ook in de kerk. De moderne predikanten voelden zich niet meer thuis bij de dogma's die de theologen in het verleden hadden geformuleerd. Medio negentiende eeuw vroegen 400 predikanten en 40.000 gemeenteleden de synode om herziening van die dogma's. Toen dit niet naar tevredenheid gebeurde scheidde zich de ene na de andere geloofsrichting af, zoals de remonstranten en de nieuw opgerichte Nederlandse Protestantenvereeniging. Al die richtingen hadden gemeen dat zij de kerk van binnen uit wilden hervormen. Veel rigoureuzer gingen de gebroeders Hugenholz te werk. Beiden

“...wij gunnen u uw stoffelijk bezit, uw fondsen en uw kerkgebouwen, [maar] de ware schat der kerk is gewetensvrijheid, is het persoonlijk, zelfstandig geloof des harten”.

P. H. Hugenholz in *'Waarom gaan we heen? Een woord van rekenschap'*

predikant in de Nederlands Hervormde kerk, predikten zij een veel vrijzinniger variant van het geloof. Dat ging zover dat zij de Christusfiguur ter discussie stelden door de goddelijkheid ervan te ontkennen. Ook wilden zij de sacramenten van doop en avondmaal afschaffen. Dat ging het kerkbestuur en de ouderlingen veel te ver en zij beklaagden zich bij de Synode. Na meerdere keren de wacht aangezegd te hebben gekregen, vroegen beiden per 1 februari 1878 ontslag, waarmee zij ternauwernood wisten te ontkomen aan een tuchtprocedure. Al op 30 november 1877 hadden de broers Hugenholz de vereniging Vrije Gemeente opgericht. Op 3 februari 1878 leidde de jongste Hugenholz, Herman, voor 800 toehoorders een eerste bijeenkomst in sociëteit Concordia aan de Leidse barrière. Dat zou tot de opening van het eigen gebouw de plek voor de samenkomsten blijven.

Op 18 november 1821 werd Philippus Reinhard (Reinhard) geboren als zoon van dominee Petrus Hermannus Hugenholz. Net als zijn vader werd Reinhard predikant, eerst in Cillaarshoek, toen Geervliet en Haarlem en in 1857 in Amsterdam. Op 31 juli 1834 werd zijn broer Petrus Hermannus (Herman) geboren. Door het grote leeftijdsverschil en omdat de jongste de namen van zijn vader droeg werd Herman met junior aangeduid en Reinhard voor de duidelijkheid met senior. Herman werd in 1858 bevestigd als voorganger in

Links: Het gebouw van de Vrije Gemeente aan de Weteringschans 6-8.

het Veluwe Hoenderloo. Daar maakte hij zich in korte tijd onmogelijk door de lijfelijke opstanding van Jezus in twijfel te trekken. Hij werd snel achterelkaar in andere plaatsen benoemd: 1861 Renswoude, 1862 Leeuwarden en 1866 Amsterdam (o.a. Nieuwe kerk en Eilandskerk). Vrijzinniger dan deze stad kon hij niet verlangen, maar ook hier lag hij al snel overhoop met orthodoxe ouderlingen als Bart Poesiat en Kuyper-adept en bierbrouwer Willem Hovy (wie is tegelijk brouwersbaas en kuypersknecht?). Waar Reinhard, de senior, als bedachtzaam gold kon zijn jongere broer Herman, junior, eigenlijk wel als een opgewonden standje betiteld worden. Hij las tijdens de diensten net zo makkelijk voor uit de koran of hindoeïstische geschriften of nam in een preek Jezus en Boeddha de maat.

*Boven: Links P.R.Hugenholtz, ook wel senior genoemd. Rechts P.H.Hugenholtz: junior
Rechts: Bijeenkomst in de grote zaal van de Vrije Gemeente ±1950*

De Vrije Gemeente maakte de eerste jaren een stormachtige groei door, waardoor de fondsen voor de bouw van het onderkomen aan de Weteringschans redelijk soepel bijeen verkregen werden. Een lening van f80.000,- was spoedig voltekend.

Toen in 1880 de eerste bijeenkomst in de nieuwbouw van de Vrije Gemeente plaatsvond bleek het enorme verschil met de klassieke kerk. Doop en avondmaal waren afgeschaft en er bestond geen predikant, ouderling en koster meer. Daarvoor in de plaats kwam de voorganger, bestuurslid en beampte. In plaats van de kerk kwam de vergaderzaal, de catechismus en belijdenis waren vervangen door doelstellingen. De preek werd een zondagmorgenlezing met zowel religieuze als filosofische thema's en een muzikale omlijsting. Er werd een School voor Godsdienstonderwijs opgericht waar in meerjarige cursussen de deelnemers bekend raakten met alle grote

wereldgodsdiensten en waarbij de overeenkomsten en de verschillen werden toegelicht. Ook werd de vereniging De Helpende Hand opgericht voor ondersteuning bij sociale noden van aangeslotenen. Bij de eeuwwisseling telde de Vrije Gemeente enkele duizenden leden en werden een jongerenkring, een debatkern, een literaire kern, een muziek- en toneelkern opgericht. Er kwamen winteravondlezingen met soms spectaculaire sprekers als Frederik van Eeden, Rudolf Steiner, Annie Besant, Rabindranath Tagore en Albert Schweitzer. Lezingen die ook bekend raakten onder niet-leden. Ook werden de opkomende menswetenschappen geïntroduceerd: psychoanalyse, psychologie en pedagogie. De Oktoberlezingen werden befaamd. In 1900 stond de Vrije Gemeente mede aan de wieg van de International Association for Religious Freedom.

Het religieuze aspect werd steeds meer naar de achtergrond gedrukt, wat de gevestigde kerken een onderstreping van hun kritiek op de Vrije Gemeente vonden. Die laatste achtte het juist een voordeel dat de gemeente zich niet langer vervreemde van de natuurwetenschappen door star vast te houden aan dogma's. Er werd gestreefd naar 'verzoening' van de theoloog met de wetenschapper.

Hugenholz senior overleed in 1888, junior in 1911. Beiden bleven tot hun dood betrokken bij de activiteiten in Amsterdam. Voor de vaste

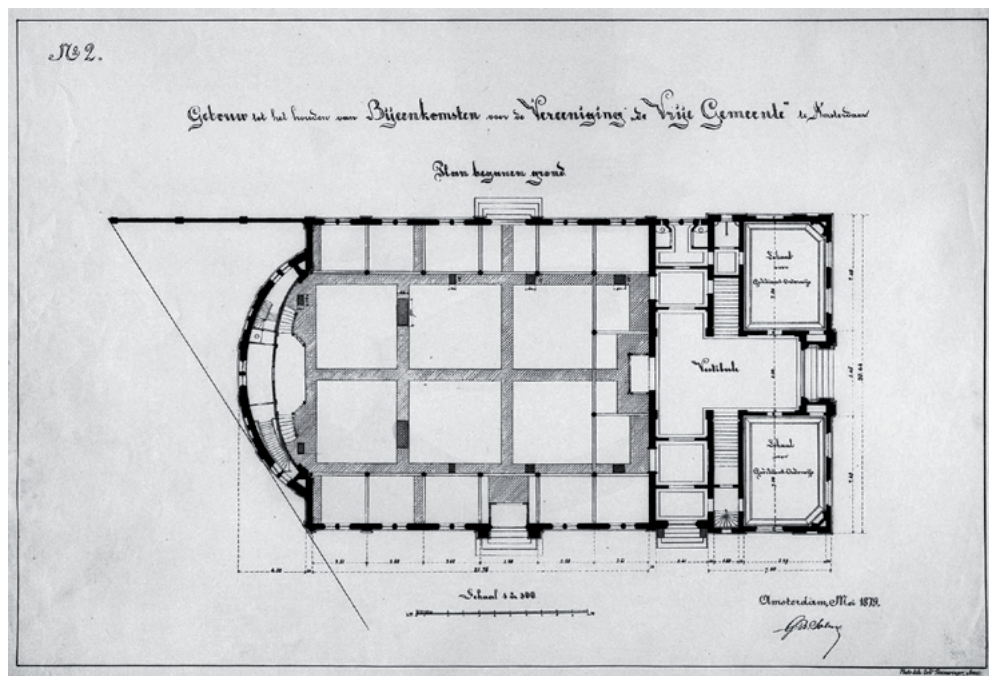
"Ik heb eerbied voor de heilige boeken van Jodendom, Christendom en de Islam; ik luister naar de stemmen die tot mij spreken vanuit het Hindoeïsme en Boeddhisme. Maar ik heb moeite om mij neer te leggen bij richtlijnen die leiders van deze wereldreligies aan hun volgelingen opleggen. Ik, voor mij, heb ruimte nodig om tot een eigen visie te komen op grond van eigen ervaringen".

Pandit Nehroe in een interview

lezingen was het stokje al eerder overgedragen.

Tot 1965 kwam de gemeente bijeen in haar gebouw aan de Weteringschans, het huidige Paradiso. Na ruim veertig jaar gehuisvest te zijn aan de rand van het Museumplein heeft de vereniging vanaf de zomer van 2015 haar onderkomen in het gebouw van *De Nieuwe Liefde* aan de Da Costakade in Amsterdam. De Vrije Gemeente beschouwt zich momenteel als een universeel religieus-humanistische vereniging. Zij heeft grote belangstelling voor spiritualiteit en mystiek, en zoekt hierbij haar inspiratie uitdrukkelijk ook buiten de

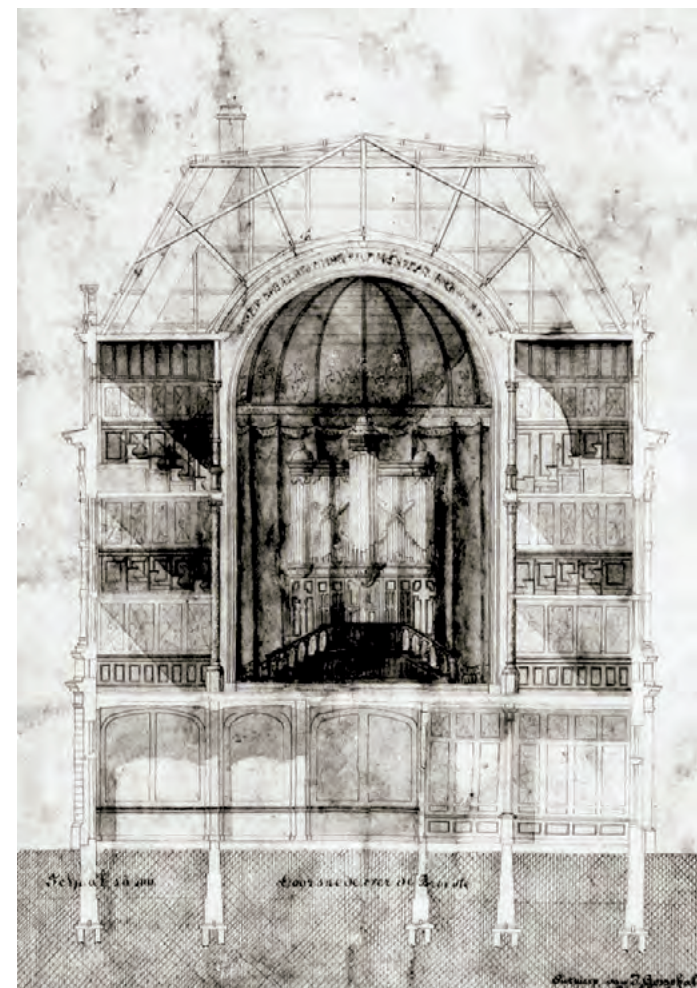

christelijke traditie. De activiteiten zijn op de [website](#) heel origineel benoemd: zondagszoekers, stiltezoekers, kenniszoekers, cursuszoeke-
kers en podiumzoekers.

Het grondstuk aan de Weteringschans werd door toeval bemachtigd. Tussen de cellulaire gevangenis en de Museumbrug waren vijf percelen gereserveerd voor luxe villa's. Daar werden er maar drie van verkocht, waarbij er voor de twee naast de gevangenis geen enkele interesse bleek. Het grondstuk grenzend aan de gevangenis werd toen aan de Vrije Gemeente gelaten voor de schappelijke prijs van f25,-/p/m2 met dezelfde coulante bouwvoorschriften als voor de industrieschool voor meisjes aan de overkant. De villa's mochten maximaal een kwart van het perceel innemen, de Vrije Gemeente heeft alleen een driehoekig tuintje aan de Singelgracht. Het grond-

stuk naast de Vrije Gemeente is tot vandaag onbebouwd gebleven. Het ontwerp voor het gebouw aan de Weteringschans kwam voort uit een besloten prijsvraag. Daar deed een zestal vooraanstaande architecten aan mee, maar de winst was uiteindelijk (na diverse wijzigingen) voor Gerlof Bartholomeus Salm. Salm was een alleskunner die net zo makkelijk fabrieken en hotels ontwierp als arbeiderswoningen of villa's. Op 24 mei 1879 ging de eerste paal de grond in en bijna een jaar later, om precies te zijn op 2 mei 1880 was de bouw voltooid. De kerk was geïnspireerd op de vroegchristelijke en Frans-romaanse kerkarchitectuur. Toen al werd vader Salm geadviseerd door zijn zoon Abraham, die nog in Parijs studeerde. Later zou dit een vast duo worden.

Links de plattegrond van de benedenverdieping. Rechts een dwarsdoorsnede over de grote zaal.

Interieur (uit de monumentbeschrijving)

Het gebouw kent drie hoofdelementen: een voorgebouw haaks op het langgerekte schip dat op zijn beurt eindigt in een brede halfronde apsis. Het gebouw is bijna geheel uit baksteen opgetrokken, waarbij de rondboogvensters door een rodere soort baksteen worden benadrukt. De friezen zijn voorzien van decoratief metselwerk. Het gebruik van natuursteen beperkte zich hoofdzakelijk tot het ingangsportaal met het opschrift “De Vrije Gemeente”. Het gebouw werd geprezen om zijn functionele inrichting. Het voorgebouw was een zelfstandig bouwlichaam dat als verkeersknooppunt fungeerde: aan weerszijden van de ingang bevonden zich vertrekken, recht door be-

trad men de zaal, links en rechts leidden trappen naar de galerijen op de verdieping en naar een ruimte voor koorrepetities. Aparte ingangen in de zijgevels gaven rechtstreeks toegang tot de kerkzaal. De eigenlijke zaal bood plaats aan 1600 mensen en werd in drie beuken verdeeld door gietijzeren zuilen met decoratieve consoles waarop de galerijen rustten. Het middenschip werd

overdekt door een houten tongewelf, de zijschepen werden met opengewerkte, gietijzeren bogen met de buitenmuren verbonden. De benedenruimte ontving licht door smalle gekoppelde rondboogvensters, op het niveau van de omloop door brede, hoge vensters. De koorvensters bestonden uit geel-getint gebrandschilderd glas, waarvan het effect overeenkwam met dat van albasten ramen die bij vroegchristelijke kerken werden gebruikt. In de apsis bevonden zich het podium en het spreekgestoelte dat in de plaats kwam van de kansel. De bijzondere aard van de Vrije Gemeente kwam tot uitdrukking in de bescheiden ornamentering.

In 1965 werd de laatste bijeenkomst van de Vrije Gemeente in het

gebouw aan de Weteringschans gehouden. De nodige herstelwerkzaamheden konden niet meer door de gemeente gedragen worden. Het gebouw werd gedeeltelijk gebruikt voor tapijtopslag en voor de rest werden er af en toe ludieke manifestaties gehouden. Toen hotelmagnaat Bouwes uit Zandvoort zijn oog op de locatie liet vallen om er een hotel neer te zetten stelde de actiegroep 'Bouw-es wat anders' alles in het werk om het gebouw tot rijksmonument verklaard te krijgen, wat zowaar lukte. In 1968 werd het gebouw omgedoopt tot cultureel jongeren centrum Paradiso en werd in de loop der jaren een wereldberoemde poptempel.

Aflevering 46 werd samengesteld uit materiaal van Kees Huijser, Carol de Vries, Roelof Weide, Anneke Huijser, Ron Huissen, Maaïke de Graaf, Robert Raat en J.A. Groen jr.

Wat sfeerbeelden van het huidige gebruik van het pand van de Vrije Gemeente. Daaruit blijkt dat er niet alléén muziek gemaakt wordt, zoals de foto van de beurs van kleine uitgevers in 2012 bewijst.

